

CZU: 81:1:008:001.2

[https://doi.org/10.59295/sum4\(184\)2024_20](https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_20)

CORELAȚIA ȘI INTERACȚIUNEA DINTRE LIMBĂ, GÂNDIRE ȘI CULTURĂ: ABORDĂRI TEORETICE

*Stella HÎRBU,**Academia de Studii Economice din Moldova*

Corelația și interacțiunea dintre limbă, gândire și cultură reprezintă una dintre problemele centrale ale lingvisticii moderne, având implicații profunde în înțelegerea identității culturale și a modului în care limbajul și cultura se influențează reciproc. Astfel, acest studiu abordează provocările fundamentale ale corelației în cauză integrând perspective din diverse domenii științifice, însă nu vizează discuții privind caracterul primordial sau secundar al acestor fenomene, ci se concentrează asupra relației strânse dintre limbă și gândire în contextul culturii și realității.

Conceptul de cultură este abordat din două perspective fundamentale: umanistă și antropologică. Cultura, definită ca tot ceea ce este creat de om, include limbajul, simbolurile și semnificațiile într-un proces complex de comunicare. Limba, considerată „oglinza culturii”, reflectă nu doar condițiile reale ale vieții, ci și conștiința socială, mentalitatea și valorile unei comunități. Astfel, relația dintre limbă și cultură este bidirecțională, în sensul că limbajul preia bogăția culturii, iar cultura este puternic legată de specificul unei limbi. Limba influențează modul de gândire și cultura, iar cultura modelează limbajul ca formă de exprimare a identității culturale.

Cuvinte-cheie: limbă, gândire, cultură, simbol, teoria relativității lingvistice, lingvistică.

THE CORRELATION AND INTERACTION BETWEEN LANGUAGE, THOUGHT AND CULTURE: THEORETICAL APPROACHES

The correlation and interaction between language, thought and culture is one of the central issues in modern linguistics, with profound implications for understanding cultural identity and how language and culture influence each other. Thus, this study approaches the fundamental challenges of this interrelationship by integrating perspectives from different scientific fields, but does not aim at discussing the primary or secondary nature of these phenomena, but focuses on the close relationship between language and thought in the context of culture and reality.

The concept of culture is approached from two fundamental perspectives: humanistic and anthropological. Culture, defined as everything created by man, includes language, symbols, and meanings in a complex process of communication. Language, considered the „mirror of culture”, reflects not only the real conditions of life, but also the social consciousness, mentality, and values of a community. Thus, the relationship between language and culture is bidirectional, in the sense that language takes on the richness of culture and culture is strongly linked to the specificity of a language. Language influences thinking and culture, and culture shapes language as a form of expression of cultural identity.

Keywords: language, thought, culture, symbol, theory of linguistic relativity, linguistics.

Introducere

Limba este un dar unic al omului. Studiind limba prin prisma unei priviri asupra naturii umane, în esență, descoperim ceea ce ne face oameni. Pe măsura conștientizării modului în care limbile și vorbitorii acestora diferă de la un caz la altul, constatăm că și natura umană poate să difere esențial, în funcție de limbile vorbite. În această cercetare propunem abordarea întrebărilor fundamentale pe care ni le punem cu toții despre noi înșine: cum am ajuns să fim așa cum suntem și de ce gândim așa cum o facem? Se pare că o parte importantă a răspunsului se află în limbile pe care le vorbim, deoarece înseși limbile reprezintă, prin sine, o istorie vie.

Corelația dintre limbă/limbaj, cultură și gândire constituie o perpetuă provocare atât pentru lingvistică, psihologie, culturologie, cât și pentru filozofie. Totuși, nu am avut scopul ca în acest studiu să se lanseze discuții privind caracterul primordial sau secundar al acestor fenomene. Un aspect important, fără îndoială, pentru obiectivele acestei cercetări rezidă în studiul relației strânse și interdependente dintre limbă și gândire în raport cu realitatea și cultura.

Considerații privind conceptul cultură

Conceptul de cultură a fost și continuă să fie subiectul numeroaselor încercări de definire în diverse domenii științifice, precum filozofia, sociologia, antropologia, literatura și studiile culturale. În acest context, vom aborda o privire de ansamblu asupra conceptului de cultură, deoarece definițiile din aceste domenii variază în funcție de contextul specific invocat. În acest sens, s-au dezvoltat două perspective fundamentale asupra culturii: conceptul umanist al culturii și conceptul antropologic al acesteia.

Perspectiva umanistă a culturii se referă la patrimoniul cultural ca model de rafinament, cu o extindere către colecția exclusivă de opere de artă ale unei comunități în domenii precum literatura, arte plastice și muzică etc. În schimb, perspectiva antropologică a culturii se concentrează asupra modului general de viață al unei comunități. Acest concept cuprinde totalitatea modelelor tradiționale de viață, fie explicite, fie implicite, care pot funcționa ca orientări pentru comportamentul membrilor comunității etnoculturale. În sens antropologic, cultura include un ansamblu de obiceiuri și tradiții dominante și dobândite ale unei entități lingvoculturale. Aceasta implică presupuziții, preferințe și valori, toate fiind aspecte dificil de accesat și de verificat. În continuare, ne vom concentra asupra sensului antropologic larg al culturii în corelație cu limba / limbajul și subiectul vorbitor. Din această perspectivă, limba este considerată „oglinda culturii”, reflectând nu doar lumea reală în care trăiește omul sau condițiile reale ale vieții sale, ci și conștiința socială a unui popor, mentalitatea sa, caracterul național, sistemul de valori. Această abordare implică cercetarea limbii din perspectiva activității cognitive a subiectului vorbitor, în contextul conceptualizării și percepției realității. Prin urmare, legătura dintre limbă și cultură, având omul ca subiect al percepției și cunoașterii, este reevaluată [8, p. 58].

În sens larg, *cultura* desemnează tot ceea ce este creat de către om în contrast cu natura, constând dintr-un ansamblu de limbaje, simboluri și semnificații integrate într-un complex proces de comunicare. Conform lui G. Georgiu, termenul „cultură”, derivat din latină, a fost adoptat de majoritatea limbilor moderne și avea o dublă semnificație: pe de o parte, se referea la cultivarea pământului, iar pe de altă parte, la cultivarea spiritului uman. Această dualitate reflectă ideea de transformare atât a aspectului exterior al individului, cât și a capacităților sale intrinseci, prin intermediul educației, pentru a transforma potențialitățile în realități. Din perspectivă etimologică, termenul „cultură” sugerează o varietate semantică care include componente precum activitate, creație, intenție și sens [4, p. 27]. În lucrarea sa, G. Georgiu subliniază semnificația și importanța culturii pentru natura umană și pentru specificul existenței umane, argumentând că noțiunea de cultură există în esență ca multiplu, la fel cum umanitatea însăși este reprezentată prin diversitatea de grupuri etnice și sociale distincte. El subliniază că valorile culturale sunt manifestări ale creativității umane și, în consecință, fac parte dintr-un domeniu ontologic al diversității. Cu alte cuvinte, cultura reprezintă produsul activității creative a oamenilor și este caracterizată de o varietate de expresii și forme. În același timp, există anumite structuri fundamentale care sunt comune în rândul umanității și care se regăsesc în toate formele de comunicare umană și în practicile spirituale. După finalizarea procesului de antropogeneză, ceea ce înseamnă că umanitatea a trecut de la a fi doar o specie zoologică la a deveni o entitate culturală, modul în care se reproduc oamenii nu se limitează doar la nivelul speciei naturale, ci se extinde și la formarea unor entități culturale distincte, cum ar fi etniile. Aceste unități culturale se dezvoltă în cadrul unor forme specifice de existență socială determinate [4, p. 84]. Această idee subliniază importanța culturii în definirea și înțelegerea umanității, arătând că suntem mai mult decât simple ființe biologice; suntem, de asemenea, produse ale culturii și avem identități culturale distincte care ne definesc ca membri ai diferitelor grupuri etnice sau culturale.

În viziunea lui Umberto Eco [5, p. 35], cultura este orice fenomen natural transformat de om și care, în virtutea acestui fapt, poate fi inclus în contextul social; un fenomen exclusiv uman, un mod specific de existență umană, care include trăsături ale comportamentului, conștiinței și activității umane, lucruri, obiecte, opere de artă, instrumente, forme de limbaj, simboluri și semne.

În opinia cercetătoarei Julia House [11, p. 13-28], există patru niveluri analitice diferențiate cu privire la modul în care a fost caracterizată cultura: *primul nivel* este cel general-uman. Pe acest palier ființele umane se deosebesc de animale, fiind capabile de reflecție și apte să-și modeleze și să-și schimbe în mod creativ mediul înconjurător. *Cel de-al doilea nivel* este cel sociocultural și național, cultura fiind forța unificatoare,

obligatorie, care permite ființelor umane să se poziționeze față de sistemele de guvernare, domeniile de activitate, credințele religioase și valorile în care se exprimă gândirea umană. *Al treilea nivel* corespunde celui de-al doilea nivel, dar cuprinde diferite subgrupuri sociale și naționale în funcție de regiunea geografică, clasa socială, vârstă, sex, activitate profesională și subiect. *Al patrulea nivel* constituie nivelul personal, individual, care se referă la orientările de gândire și de acțiune ale individului și poate fi definit drept cel al conștiinței culturale, care permite ființei umane să conștientizeze ceea ce îi definește propria cultură și o face distinctă de celelalte.

În funcție de aceste niveluri diferite, care integrează viziunile umane, sociale și individuale ale culturii, conceptul *cultură* a fost definit în diverse moduri, însă cea mai succintă definiție a culturii este cea a cercetătorului olandez G. Hofstede, psiholog social și profesor emerit de antropologie, care relevă faptul că acest concept este un tip de „programare colectivă a minții umane”: *cultura* este un sistem de programe mentale pe care indivizii le dobândesc de-a lungul vieții, în timp ce trăiesc într-un anumit mediu sociocultural, dar individul este liber să se abată de la aceste programe, reacționând constructiv sau distructiv la impulsurile mediului. Astfel, un individ are la dispoziție un set de programe mentale a căror combinație formează personalitatea sa. Modul în care o persoană se comportă în diferite situații este determinat de cultură. Conceptul *cultură*, în sensul larg al cuvântului, este văzut ca variind de la acte nobile de îmbogățire și înfrumusețare spirituală până la acțiuni cotidiene ce țin de funcțiile fundamentale ale corpului uman, de sensul vieții, de relațiile și interacțiunile dintre oameni. Cultura este, așadar, programarea colectivă a spiritului prin care membrii unui grup sau ai unei categorii de oameni se disting unii de alții. Ceilalți, precum Wh. Goodenough [6, p. 36], au propus o formulare mai complexă – *cultura* nu este un fenomen material; ea nu constă în lucruri, oameni, comportamente sau emoții; ea este, mai degrabă, o organizare a acestor lucruri și reprezintă forme fixate în conștiința umană, modelul lor de percepție, de relaționare și de interpretare a acestora în mod diferit.

Aceste două definiții evidențiază aspectele semnificative și recurente ale culturii: cel *cognitiv*, care ghidează și monitorizează acțiunile umane, și cel *social*, care subliniază trăsăturile tradiționale împărtășite de membrii unei societăți.

O abordare care pare a fi deosebit de potrivită pentru soluționarea problemei intens dezbătute cu privire la generalizarea vs. diversificarea și individualizarea culturilor este cea a lui D. Sperber. Cercetătorul interpretează *cultura* în funcție de diferite tipuri de „reprezentări”, precum reprezentările de idei, comportamente, atitudini etc. În opinia autorului, în cadrul oricărui grup există o multitudine de reprezentări mentale individuale, dintre care cele mai numeroase comportă un caracter efemer și individualizat. Cu toate acestea, un anumit ansamblu al unor astfel de reprezentări poate fi exprimat, în mod deschis, prin limbă și artefacte, astfel ele devenind reprezentări publice care pot fi transmise, deci, comunicate ulterior celorlalți membri ai grupului social. Din această comunicare survin reprezentări mentale similare la alte persoane, care, la rândul lor, pot fi împărtășite ca reprezentări publice altora s.a.m.d. Dacă reprezentările publice sunt comunicate/transmise/ împărtășite suficient de frecvent în cadrul unui anumit grup social, aceste reprezentări, potrivit cercetătorului, pot fi înrădăcinate ferm și pot fi transformate în „reprezentări culturale”. Cu toate acestea, momentul în care o reprezentare mentală devine suficient de răspândită pentru a fi numită „culturală” depinde încă de nivel și interpretare, deoarece nu există o diviziune clară între reprezentările mentale, publice și culturale, ceea ce poate fi considerat un argument rațional împotriva acelor afirmații facile și stereotipice care alcătuiesc prejudecățile sau preconcepțiile.

Membrii unei anumite comunități culturale sunt, în mod constant, influențați de reprezentările publice și culturale ale propriei societăți în ceea ce privește valorile, normele, obiceiurile și tradițiile etc. O astfel de influență se exercită, în special, prin intermediul limbajului folosit de membrii societății în comunicarea cu alți membri ai aceluiași grup sociocultural sau ai unor grupuri socioculturale diferite. Prin urmare, limba, fiind cel mai important mijloc de comunicare/transmitere, codificare a informațiilor și de creare a relațiilor interumane, ocupă o poziție extrem de importantă în cadrul oricărei culturi. În acest sens, limba reprezintă principalul mijloc prin care un individ dobândește cunoștințe despre lume, le codifică, transmite reprezentările sale mentale și le face publice și accesibile tuturor membrilor comunității culturale. Astfel, limba constituie principalul instrument al unui „rezervor colectiv de cunoștințe”, care se transmite din generație

în generație și acționează, de asemenea, ca un mijloc de clasificare a experienței culturale, a gândirii și a comportamentului pentru vorbitorii săi. Prin urmare, limba și cultura sunt, evident, corelate la nivel semantic, întrucât vocabularul unei limbi reflectă cultura împărtășită de vorbitorii săi.

În cadrul prezentului studiu, cultura este interpretată ca fiind totalitatea activităților umane atât materiale, cât și spirituale, informații transmise din generație în generație, precum și ansamblul de stereotipuri insuflăte unui individ de către o societate particulară.

Aspecte ale studiilor privind corelația dintre limbă și cultură

Provocările ce țin de corelația și interacțiunea dintre limbă, gândire și cultură, în prezent, reprezintă una dintre problemele centrale ale lingvisticii moderne. Îmbinarea conceptuală „limbă-gândire-cultură” reunește interesele tuturor științelor umaniste și reprezintă ideea transversală integrantă a științelor cognitive din diverse domenii de cercetare precum: psihologia, filozofia, antropologia, biologia, lingvistica și cercetarea în domeniul inteligenței artificiale.

Limba, ca principala formă de exprimare și de existență a culturii naționale, reprezintă un mijloc de realizare a culturii, suscitând un interes continuu sporit, începând cu secolul al XIX-lea, moment în care W. von Humboldt, în lucrările sale, a desemnat limba drept „spiritul poporului”. Astfel, diversitatea limbilor și a popoarelor (*Sprachverschiedenheit und Völkervertheilung*), în opinia savantului, se află în strânsă legătură cu producerea forței spirituale umane (*die Erzeugung menschlicher Geisteskraft*), care este percepută ca fiind „scopul cel mai înalt al oricărei mișcări spirituale”. Inițial, potrivit cercetătorului, limba, fiind aceeași pentru toți oamenii, s-a diversificat în diferite limbaje datorită configurației diferite a forței spirituale specifice fiecărui popor. Astfel, limbile, în viziunea lui W. von Humboldt, reprezintă exteriorizarea și mijlocul de formare a „specificului spiritual al națiunilor” (*Geisteseigentümlichkeit der Nationen*). Prin urmare, savantul sugerează că, luând în considerare diversitatea spirituală, se poate explica și diversitatea structurală de limbă, folosind metoda comparativă ca fiind cea mai potrivită pentru studiul și cercetarea limbilor. Potrivit lui W. von Humboldt, înțelegerea esenței proprii a unei națiuni și a coerenței interne a unei limbi particulare, precum și a relației acesteia din urmă cu cerințele limbajului, depinde de specificul spiritual. Prin intermediul specificului spiritual, așa cum l-a lăsat natura și cum l-au dezvoltat împrejurările, se configurează caracterul unitar al națiunii, singurul pe care se bazează aceasta în privința faptelor, realizărilor și ideilor pe care le produce și prin care se mențin forța și demnitatea ei, transmise de la individ la individ. Pe de altă parte, W. von Humboldt [10, p. 2-3] consideră limba drept „organul ființei interioare”, care, treptat, ajunge la „recunoașterea interioară de sine și la exteriorizare”. Prin aceasta, limba își „înfige fibrele cele mai fine ale rădăcinilor sale în forța spirituală națională” și, cu cât aceasta din urmă acționează mai corespunzător asupra limbajului, cu atât dezvoltarea acestuia este mai regulată și mai bogată.

În această ordine de idei, limba este principalul mijloc de exprimare a spiritualității umane la nivelul căreia se păstrează, ca într-un tezaur, atât specificul, cât și toate modificările survenite în mentalitatea unui popor în decursul timpului. Conform opiniei filozofului român Henri Wald, făurirea limbajului este „cel mai profund act de cultură îndeplinit de om”, deoarece limba și cultura rețin anumite aspecte din natură, pe care le includ într-o ordine simbolică și le transformă în semnificați.

Gândirea românească a atribuit limbii un rol deosebit în configurația identității naționale. Pentru poporul român, limba reprezintă leagănul etnogenezei și al continuității, conștientizarea originilor sale și a seminței nobile din care provine. În acest sens, un pas important a fost făcut de cronicarii moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin, la mijlocul secolului al XVII-lea, prin prima lucrare istorică „Letopisețul Țării Moldovei”. Cronicarul Grigore Ureche [15, p. 11] aduce mai multe exemple (cuvinte) din lexicul limbii vorbite de băștinași, cu echivalentul lor latin, „[...] pâine, ei zic panis, carne, ei zic caro, [...]”, și demonstrează originea latină a acestora. Așadar, latinitatea limbii rezumă că „și altilie mulți de limba latinească, că de le-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înțelege”.

Ulterior, M. Costin completează argumentele lingvistice cu dovezi arheologice, etnografice și folclorice pentru a susține ideile sale, făcând astfel evidența caracterului științific al lucrării sale.

Orice limbă e oglinda sufletului nației care o creează. În acest sens, M. Eminescu atribuie limbii un rol central în definirea nivelului de civilizație al unui popor și în exprimarea identității și spiritualității acestuia.

El consideră că limba este „măsurariul civilizației unui popor”, ceea ce înseamnă că dezvoltarea și evoluția unei limbi reflectă în mod direct gradul de progres și rafinament al culturii și societății respective.

Aceeași opinie este împărtășită și de cercetătorii lingviști ruși, aceștia remarcând că limba este tezaurul verbal al unei națiuni, un mijloc de transmitere a gândurilor „împachetate” într-o anumită structură lingvistică. Toate cunoștințele aplicate în procesul de cogniție nu sunt doar cunoștințe despre limbă, ci cunoștințe despre lume, despre contextul social, cunoștințe despre principiile comunicării verbale etc. Nici unul dintre aceste tipuri de cunoștințe nu poate fi considerat prioritar, doar studierea lor în interacțiune și în ansamblu ne va aduce mai aproape de înțelegerea esenței comunicării lingvistice.

Controverse privind corelația dintre limbă, gândire, cultură

În studiile realizate pe parcursul diverselor perioade istorice, un număr mare de lingviști indică faptul că raporturile dintre limbă și cultură comportă un caracter bilateral. Astfel, în cercetările lingvistice, cercetătorii care și-au ales ca bază metodologică principiul antropocentric, au în centrul atenției probleme abordate sub două aspecte: definirea modului în care omul influențează limba și definirea modului în care limba influențează omul, gândirea sa și cultura. Acest fenomen de interdependența bilaterală constă în faptul că limba, ca fenomen lingvocultural, preia toată bogăția culturii și, în același timp, orice cultură națională este în mare măsură legată de natura și specificul unei anumite limbi.

În continuare, vom analiza subiectul în cauză din ambele perspective prezentate anterior, deci: (1) cultura are impact asupra limbii, adică limba este un produs al culturii, reprezentând principala formă de exprimare și de existență a culturii naționale; (2) limba are influență puternică asupra omului, modului de gândire, respectiv și asupra culturii, fiind o condiție și un fundament al culturii.

Încă la începutul secolului XX, etnolingvistul american E. Sapir a remarcat legătura strânsă dintre limbă și cultură. El a privit limba drept un produs al dezvoltării sociale și culturale a societății și declara că cuvintele au o proprietate cumulativă, adică de a acumula cultură și de a o moșteni. Cele mai esențiale forme de conservare a culturii, potrivit lui E. Sapir [20, p. 245], sunt proverbele, vrăjile de vindecare, rugăciunile standardizate, legendele populare și genealogiile. Lingvistul a formulat distincția dintre limbă și cultură în felul următor: cultura poate fi definită ca fiind ceea ce face și gândește o anumită societate. Limba este modul în care se gândește, deci, *cum* se gândește. Prin urmare, limba acționează ca o formă de exprimare a culturii, ca un mijloc de acumulare a cunoștințelor culturale [20, p. 192-194]. Eminentul cercetător considera că limbile sunt istorie vie. Prin intermediul limbii, istoria și evoluția culturală a unei comunități devin palpabile, limbajul fiind un ghid simbolic prin care cultura este înțeleasă. Astfel, E. Sapir subliniază importanța limbii în cadrul cercetării culturale și subliniază că pentru a obține o perspectivă comprehensivă și corectă asupra unui fenomen cultural, este necesar să analizăm cu atenție și în detaliu volumul și structura limbajului asociat acestuia.

Primul dintre lingviști care a confirmat cu tărie rolul activ al limbii în procesul cunoașterii a fost W. von Humboldt. Lingvistul [10, p. 222-224] susține că limba nu pleacă de la un dat exterior pe care să-l exprime, ci participă la elaborarea cunoașterii; conceptul nu e posibil fără limbaj; obiectul nu capătă realitate deplină pentru cunoașterea umană decât prin mijlocirea conceptului, prin limbaj. În concepția lui W. von Humboldt, relația dintre limbă și gândire este mult mai profundă decât simpla reflectare a gândurilor în cuvinte. Pentru el, limba nu este doar un mediu pasiv în care gândirea se oglindește, ci reprezintă în sine un factor activ care modelează și formează gândirea umană. De asemenea, activitatea intelectuală necesită relația cu sunetele verbale, deoarece aceasta este modalitatea prin care gândirea obține claritate și reprezentările devin concepte înțelese și comunicate de către indivizi. Această legătură strânsă dintre gândire, organele vocale, auzul uman și limbajul este văzută ca fiind o caracteristică intrinsecă a naturii umane. Prin urmare, în viziunea lui Humboldt, limbajul și gândirea sunt interconectate într-o manieră profundă, definind într-un mod esențial ce înseamnă să fii om.

În acest sens, o influență clară a gândirii humboldtiene poate fi sesizată și la Ernst Cassirer [19, p. 26], filozof german neokantian, care, în primul volum dedicat limbajului, din trilogia sa *Philosophie der symbolischen Formen* (Filosofia formelor simbolice), propune ca teză centrală ideea că limbajul este o formă de cunoaștere ce creează pentru om realitatea ca formă supremă, căci celelalte „forme simbolice”, mitul, religia și arta sunt de neconceput fără limbaj.

Impactul limbii asupra personalității și, în consecință, asupra gândirii și culturii, a fost pus în discuție și de Baudouin de Courtenay [18, p. 331], care susținea că viziunea asupra lumii și starea de spirit a oamenilor sunt influențate de modul de scriere, de grafică, de regulile ortografice, de trăsăturile sonore ale vorbirii; că un individ alfabetizat și unul analfabet au o gândire diferită etc.

În contextul cercetărilor referitoare la corelația dintre *limbă* și *cultură*, lingvistica integrală a lui E. Coșeriu are un rol esențial, fiind pista de reflecție și de referință de unde pornesc studiile privind *limba* ca element al culturii, cu toate aspectele ce derivă din aceasta: limba, în strânsă corelație cu mentalitatea, gândirea umană și cultura națională. Abordând problematica privind corelația și interacțiunea dintre limbă-cultură-gândire, trebuie remarcat faptul că această interacțiune comportă un caracter de esențializare, dar nu de reprezentare. În acest sens, E. Coșeriu precizează că limbajul joacă un rol fundamental în procesul de dezvoltare a gândirii umane și în capacitatea noastră de a conceptualiza și opera cu noțiuni abstracte și universale. Lingvistul afirmă că limbajul ne furnizează noțiuni, ceea ce înseamnă că ne permite să lucrăm cu entități intelectuale și concepte universale ce țin de gândirea noastră, susținând că fără limbaj gândirea umană ar rămâne într-un stadiu de reprezentare simplă [2, p. 9].

Majoritatea lingviștilor preocupați de acest domeniu consideră că este, într-adevăr, imposibil să se absolutizeze impactul limbii asupra gândirii și culturii. Drept exemplu de absolutizare se poate considera ipoteza Sapir-Whorf, cunoscută și sub numele de *teoria relativității lingvistice*, conform căreia structura semantică a unei limbi modelează sau limitează modul în care un vorbitor își formează concepțiile despre lume. Pe lângă versiunea mai slabă, există și una mai puternică a ipotezei lui Whorf, cunoscută în literatura de specialitate ca *determinism lingvistic*. Potrivit acestei ipoteze, gândurile oamenilor sunt determinate de categoriile puse la dispoziție de limba. Ideea că limba maternă a unui subiect vorbitor determină modul în care acesta gândește a fost populară în rândul behavioriștilor din anii 1930, până la apariția teoriilor psihologiei cognitive. Steven Pinker, psiholingvist canadiano-american, scrie mai târziu că revoluția cognitivă în psihologie, care a făcut posibilă studierea gândirii pure, și o serie de studii ulterioare, care au arătat efecte slabe ale limbajului asupra conceptelor, păreau săucidă, în anii '90 ai secolului trecut, ideea potrivit căreia fiecare dintre noi analizează și percepe realitatea în modalități ce sunt predeterminate de limbile pe care le vorbim. Dar, recent, această ipoteză a fost resuscitată, iar „neo-whorfianismul” este acum un subiect de cercetare activ în psiholingvistica cognitivă. După cum notează lingvista Cornelia Cincilei [1, p. 107], se atestă un adevărat „renascentism Whorfian”, care în esență este o versiune mai facilă a ipotezei Sapir-Whorf și spune că limba poate influența concepția unui subiect vorbitor despre lume, dar nu o determină în mod inevitabil. Astfel, în lucrarea sa, B. L. Whorf afirmă că între normele culturale și modelele lingvistice există legături, însă nu corelații sau corespondențe cu caracter diagnostic, deci nu se vorbește despre relația de cauzalitate dintre limbă și normele culturii [16, p. 158-160].

În acest context, drept confirmare a celor deduse din analiza lucrărilor lui B. L. Whorf, considerăm absolut oportun să prezentăm și investigațiile întreprinse de cercetătoarea în științe cognitive L. Boroditsky, bazate pe materialele empirice colectate în Australia Aborigenă, China, Indonezia, Rusia etc. Potrivit cercetătoarei, frumusețea diversității lingvistice constă în aceea că ne dezvăluie cât de ingenioasă și cât de flexibilă este mintea umană. „Mințile umane au inventat nu un singur univers cognitiv, ci 7.000, deoarece în lume se vorbesc aproximativ 7.000 de limbi” [21]. De aici rezultă că noi toți gândim în același mod, dar, percepând aceeași realitate obiectivă, vorbim în mod diferit. Studiul menționat a fost realizat în nordul Australiei, în comunitatea aborigenă Pormpuraaw, care vorbește limba Kuuk Thaayorre. Această limbă se diferențiază în mod semnificativ de limba engleză sau alte limbi în ceea ce privește modul în care oamenii descriu și percep spațiul și direcțiile. În mod interesant, în limba Kuuk Thaayorre, pentru a defini poziția unui obiect în spațiu, vorbitorii nu utilizează termeni precum stânga, dreapta, sus, jos, înainte sau înapoi, așa cum facem în mod obișnuit în limbile occidentale. În schimb, acești vorbitori se bazează pe punctele cardinale, adică direcțiile nord, sud, est și vest. De exemplu, pentru a indica poziția unei furnici în raport cu piciorul cuiva, vor spune ceva similar cu „Pe piciorul tău, în sud-est, este o furnică”. În același mod, pentru a cere cuiva să mute un obiect, vor folosi direcțiile cardinale, precum „Mută puțin cana spre nord-vest”. Această abordare unică a descrierii spațiului și direcțiilor în limba Kuuk Thaayorre reflectă modul în care cultura și limbajul pot influența perspectiva și percepția asupra lumii. În acest caz, modul de comunicare al

acestei comunități aborigene este diferit de ceea ce am putea considera „obișnuit” în limbile occidentale, subliniind astfel legătura profundă dintre limbă, cultură și modul în care oamenii percep și interpretează realitatea din jurul lor.

Potrivit studiului, există, de asemenea, diferențe foarte mari în ceea ce privește modul în care oamenii se gândesc la *timp*. De exemplu, vorbitorii de limbă engleză au tendința de a vorbi despre *timp*, folosind metafore spațiale orizontale, de pildă, „The best is ahead of us” (cel mai bun este în fața noastră), „The worst is behind us” (cel mai rău este în spatele nostru), în timp ce vorbitorii de mandarină (un dialect al limbii chineze vorbit în partea de Nord a Chinei) au o metaforă verticală pentru *timp*, de exemplu, *luna următoare* este „down month” („luna de jos”), iar *ultima lună* este „up month” („luna de sus”). Când le-au cerut vorbitorilor de limba engleză să ordoneze *timpul*, oferindu-le câteva poze cu oameni la vârste diferite, aceștia le-au așezat de la stânga la dreapta. Acest lucru are de-a face cu direcția de scriere. Când cercetătorii au solicitat același lucru vorbitorilor de ebraică sau arabă, aceștia au făcut-o în direcție opusă, de la dreapta la stânga. Însă aborigenii din nordul Australiei, menționați recent, nu folosesc cuvinte precum „stânga” și „dreapta”. Când cercetătorii așezau oamenii cu fața spre sud, ei ordonau *timpul* de la stânga la dreapta. Când îi așezau cu fața spre nord, ei ordonau *timpul* de la dreapta la stânga. Când au fost așezați cu fața spre est, *timpul* era ordonat spre persoană. Astfel, cercetătoarea a dedus că modelul ar fi de la est la vest, deci, pentru ei timpul nu se fixează, de fapt, deloc în corp, ci pe peisaj, ceea ce este, în opinia savantei L. Boroditsky, foarte egocentric din partea lor, să aibă direcția *timpului* care îi urmărește de fiecare dată când își întorc corpul. Pentru Kuuk Thaayorre, *timpul* este fixat în peisaj și denotă, un mod radical, diferit de a gândi *timpul*. În opinia cercetătoarei L. Boroditsky, limba este esențială pentru experiența noastră de a fi oameni, iar limbile pe care le vorbim modelează profund modul în care gândim, modul în care percepem lumea, modul în care ne trăim viața [21].

Cercetătoarea poloneză A. Wierzbicka [17, p. 17- 21], împărtășind ideea centrală a lui B.L. Whorf, precum că noi segmentăm realitatea în modul sugerat de structurile și modelele existente în limba maternă, consideră că fiecare *limbă* reprezintă un univers al sensurilor formate de istoria și experiența vorbitorilor, iar cuvintele-cheie ale limbii naționale sunt exponente ale spiritului poporului prin care poți observa cum o colectivitate etnoculturală percepe și interpretează lumea înconjurătoare. În continuare, cercetătoarea susține că limba - și, în special, vocabularul - este cea mai bună dovadă a realității „culturii”, în sensul unui sistem de „concepții” și „atitudini” transmise istoric. Desigur, *cultura* este, în principiu, eterogenă și schimbătoare, dar la fel este și *limba*.

Printre cercetători se regăsesc și cei care neagă faptul că *limba* este principalul factor care predetermină percepția realității, își creează propria lume diferită de cea reală. În același timp, nu se poate spune că limba doar reflectă cultura, fără ca să contribuie la cunoașterea realității înconjurătoare și formarea imaginii asupra lumii. Limba fiecărei națiuni reflectă lumea proiectată în conștiința umană în conformitate cu structura sa semiotică și gramaticală și codifică în semantica unităților lingvistice diverse informații de ordin socio-cultural.

Cercetătorii lingviști, oameni de știință și de cultură din spațiul românofon, pledează în favoarea certitudinii că *limba/limbajul* este parte integrantă a culturii, se transmite din generație în generație și este ca un instrument al acesteia prin care internalizăm cultura.

În viziunea lui E. Coșeriu [2, p. 102-170], *limbajul* este un mijloc esențial prin care omul își manifestă identitatea, ideologia și poziția socială. Reflectând toate aceste aspecte, limbajul este o modalitate prin care individul își exprimă în mod unic și creativ gândurile și trăirile, însă limbajul nu este doar o unealtă de comunicare, ci este o bază esențială a culturii umane și, în același timp, o formă a culturii. În acest context, *cultura* este înțeleasă ca o manifestare a creativității omului într-o anumită comunitate și perioadă istorică, reflectând diversitatea și particularitățile umane. Ceea ce face limbajul unic, în comparație cu alte forme de exprimare culturală, cum ar fi muzica sau sculptura, este capacitatea sa de a vorbi nu numai despre lumea exterioară, ci și despre el însuși. Așadar, limbajul este atât baza culturii, oferind un mijloc de comunicare și de transmitere a cunoștințelor, cât și o formă a culturii, în sensul că reflectă și modelează felul în care oamenii gândesc și înțeleg lumea din jurul lor.

Într-o serie de prelegeri ale lui E. Coșeriu, referitoare la conceptul de cultură, acesta explorează legătura

dintre *cultura universală* și cea *specifică* unei națiuni. Potrivit savantului, *cultura* este universală în ceea ce privește obiectul său, adică se ocupă de aspectele generale, comune și fundamentale ale culturii umane. Cu toate acestea, în cadrul *culturii* există și specificul național, care este dat de subiectul, adică individul, care se încadrează în contextul social, istoric și cultural. În argumentarea lui E. Coșeriu, *cultura* nu poate și nu trebuie să fie exclusiv națională ca obiect al studiului. Chiar și atunci când se cercetează obiectele culturii locale sau naționale, ele trebuie să fie analizate într-o perspectivă universală și considerate ca posibile expresii ale „artei universale”. Astfel, specificul național, în viziunea savantului, nu trebuie înțeles ca ceva care se opune universalității culturii, ci, mai degrabă, ca o componentă intrinsecă a expresiei individuale și a contextului cultural al fiecărui creator. E. Coșeriu susține că indivizii reprezintă tradițiile culturii din care fac parte, iar aceste tradiții influențează modul în care ei gândesc și creează. În acest sens, specificul național este o dimensiune naturală și inevitabilă a culturii individuale și colective [3, p. 176].

În contextul dat, E. Coșeriu încurajează o abordare deschisă și universală în cercetare și în dezvoltarea *culturii* și ne îndeamnă să nu ne concentrăm exclusiv pe specificul național ca pe un particularism sau pe obiectele culturale proprii, ci să ne lărgim orizonturile prin explorarea contribuțiilor, experiențelor și cunoștințelor din diverse culturi și epoci pentru dezvoltarea unei culturi autentice și pentru progresul în domeniul științific.

Aceeași concepție organică privind legătura dintre *limbă* și *viața socială* o întâlnim și la alți istorici, lingviști și etnologi români, precum Bogdan Petriceicu Hasdeu, Sextil Pușcariu, Simion Mehedinți ș.a. Astfel, Simion Mehedinți, subliniind sensul universal uman și cel specific istoric al *culturii*, abordează această noțiune în raport cu noțiunea *civilizație*. Cercetătorul afirmă că munca are rolul determinant în procesul de evoluție și dezvoltare a omului, precum și în întreaga existență umană, omul fiind cel care creează prin activitatea sa o nouă realitate de obiecte și valori materiale și spirituale: „uneltele și munca cu uneltele pot fi considerate ca adevăratul caracter distinctiv al speciei homo” [12, p. 85]. Afirmând că civilizația și cultura derivă din „dublul caracter – material și sufleteș al muncii”, cercetătorul sugerează o interacțiune complexă între aceste două aspecte fundamentale ale dezvoltării umane. Conceptele de civilizație și cultură sunt adesea asociate, dar cu nuanțe distincte. *Civilizația* este văzută ca rezultatul eforturilor umane de a dezvolta tehnologii și unelte care să îi ajute să se adapteze și să stăpânească mediul fizic înconjurător. *Cultura*, pe de altă parte, este prezentată ca rezultatul creațiilor sufletești, cum ar fi gândurile, valorile, etica și operele artistice care dezvoltă aspectele intelectuale, etice și estetice ale individului. Aceasta contribuie la adaptarea individului la mediul social, întrucât influențează modul în care oamenii relaționează între ei și dezvoltă un sistem de norme și valori specifice.

Astfel, acest paralelism între civilizație și cultură subliniază că dezvoltarea umană nu este influențată doar de aspectele tehnice și materiale, ci și de dimensiunile intelectuale și emoționale care definesc natura umană. Împreună, aceste două aspecte formează fundația dezvoltării umane într-un mod cuprinzător.

Impactul reciproc și interacțiunea dintre limba și cultura unei etnii este un fapt incontestabil. În această ordine de idei, poate fi menționat impactul limbii latine și al culturii antice asupra creșterii nivelului cultural și educațional al locuitorilor Europei în timpul Renașterii. Într-adevăr, oamenii pot dobândi bogățiile culturii atât clasice, cât și moderne doar prin intermediul limbii.

Influența culturii asupra limbii a fost conștientizată în lingvistică la sfârșitul secolului al XX-lea, odată cu abordarea antropocentrică a fenomenelor lingvistice. Pe de o parte, *limba* este definită ca un produs al culturii, pe de altă parte, *limba* are un impact puternic asupra omului și modului de gândire, respectiv asupra culturii, aceasta fiind o temelie a culturii, ca parte importantă și condiție de existență a acesteia, ca factor de formare a codurilor culturale.

Deși *limba* și *cultura* sunt sisteme semiotice diferite, ele au multe în comun. În acest context, pot fi evidențiate următoarele poziții care demonstrează că *limba* și *cultura* au legături indispensabile între ele:

- cultura, în egală măsură cu limba, este o formă de conștiință care reflectă viziunea oamenilor asupra lumii;
- cultura și limba există în interacțiune;
- subiectul culturii și al limbii este întotdeauna un individ sau o societate;
- caracterul normativ este o trăsătură comună a limbii și a culturii;
- istorismul este una dintre proprietățile esențiale ale culturii și ale limbii;
- antinomia „dinamică-statică” este inherentă limbii și culturii.

Concluzii

Bazându-ne pe rezultatele cercetărilor experimentale prezentate anterior și concluziile cercetătorilor privind faptul că diferențele dintre limbi nu sunt cauzate de diferențele de gândire, deoarece, în cadrul unei singure culturi pot exista mai multe tipuri de gândire, tragem concluzia că în niciun caz nu putem afirma că unei anumite limbi îi corespunde un anumit tip de gândire. Faptul că modul de viață și activitățile desfășurate de o comunitate lingvistică pot afecta percepția și interpretarea lumii este bine susținut. De exemplu, o cultură care trăiește într-un mediu cu resurse limitate poate avea termeni specifici pentru diferite tipuri de plante și animale care sunt cruciale pentru supraviețuirea lor, ceea ce poate duce la o dezvoltare a vocabularului în acest domeniu. În schimb, o cultură urbană sau industrializată ar putea să acorde mai multă atenție termenilor legați de tehnologie sau industrie. Prin urmare, în ceea ce privește relația dintre *limbă*, *gândire* și *cultură*, nu putem discuta decât despre importanța acestora în procesul de cunoaștere a lumii, despre rolul lor și despre mecanismele de categorizare și conceptualizare a realității.

Referințe:

1. CINCILEI, C. *Conceptualizarea mișcării: între subiectivism și determinism lingvistic*. În: *Probleme de lingvistică generală și romanică. Actele Colocviului științific cu participare internațională în memoriam G. Cincilei*, Tomul III. Chișinău 2012, p. 106-110.
2. COȘERIU, E. *Lingvistica integrală: interviu cu E. Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1996, 184 p.
3. COȘERIU, E. *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*. În: *Supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară*. T. XXXIII, 1992-1993). Seria A. Lingvistică. Iași, 1994.
4. GEORGIU, Gr. *Filosofia culturii* [online], Curs. Școala Națională de Studii Politice și Administrative. București, 2001, 286 p.
5. ECO, Umberto. *Vier moralische Schriften. Aus dem Ital. von Burkhart Kroeber Burkhart*: Kroeber Published by Hanser, Carl GmbH + Co, 1998, S. 118.
6. GOODENOUGH, W. H. *Cultural anthropology and linguistics*. In: *Hymes, D (ed) Language in Culture and Society*. Harper and Row, New York, 1964, p. 36-39.
7. HÎRBU, S. *Considerații privind caracterul arbitrar vs. non-arbitrar al semnului lingvistic*. În: *Philologia*. 2023, nr. 1(319), pp. 101-113.
8. HÎRBU, S. *Modalități de reprezentare lingvistică a dimensiunilor culturale*. În: *Intertext*. N2, 2022, 60, anul 16, p. 57-69.
9. HOFSTEDÉ, G. *Interkulturelle Zusammenarbeit: Kulturen - Organisationen -Management*. Aus dem Engl. von Nadia Hasenkamp und Anthony Lee. Wiesbaden: Gabler, 1993, 327 p.
10. HUMBOLDT, W. von: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin: Dümmler 1836. Standort München, Bayerische Staatsbibliothek, Res/4 L. gen. 12 pd, S. 511.
11. HOUSE, J. *Politeness in Germany?* In: *Politeness in Europe. Multilingual Matters*, Hickey L, Stewart M (eds) Clevedon, 2005, p. 13-28.
12. MEHEDINȚI, S. *Civilizație și cultură*. Îngrijirea ediției, studiu introductiv și note de Gheorghică GEANĂ. București: Editura Trei, 1999, 401 p.
13. PINKER, St. *The stuff of thought: language as a window into human nature*. London: Allen Lane/Penguin, 2007, 499 p.
14. SPERBER, D. *Explaining culture. A Naturalistic Approach*. Blackwell, Oxford, 1996, 184 p.
15. URECHE, Gr. *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediția a II-a. Chișinău: Litera, 1997. 499 p.
16. WHORF, B.L. *Language, Thought, and Reality*. Publisher: MIT Press, 1956, 278 p.
17. WIERZBICKA, A. *Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese* New York, Oxford, Oxford University Press, 1997. 328 p.
18. БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЕ, И. А. *Избранные труды по обществу языкознания*. В 2-х т. Том II. - Москва: Издательство АН СССР, 1963. 391 с.

19. КАСИР, Э. *Философия символических форм*. Том 1. Язык. Москва - Санкт-Петербург: Унив. книга, 2002, 272 с.
20. СЕПИР, Е. *Избранные труды по лингвистике и культурологии*. Москва: Прогресс, 1993, 656 с.
21. BORODITSKY, L. *How language shapes the way we think?* Open Educational Resources Collection. 2018.
Disponibil: <https://www.edge.org/conversation/how-does-our-language-shape-the-way-we-think>

Date despre autor:

Stella HÎRBU, doctor în filologie, Academia de Studii Economice din Moldova.

ORCID: 0000-0002-1896-628X

E-mail: stella.hirbu@ase.md

Prezentat la 03.04.2023